

ЗЕМНОВДНИ И ВЛЕЧУГИ

Дъждовник *Salamandra salamandra* (Linnaeus, 1758)

Този вид достига дължина с опашката до 15–18 cm. Отровните жлези на главата са добре развити и видими, а крайниците са сравнително къси и масивни. Гръбната страна на тялото е черна, с различни по форма и големина жълти или жълто-оранжеви петна. Коремът на вида е черен, рядко тъмносив. Ларвите са с добре развити външни хриле и заоблен опашен плавник и най-често са светлосиви до черни, с малки петънца по гръбната страна. С нарастването им постепенно се оформят и жълтите петънца. При силно раздразнение кожните жлези на дъждовника отделят бял секрет, който предизвиква парлив ефект при допир с лигавици и открити рани по кожата.

Дъждовникът е разпространен от Иберийския полуостров на запад до Карпатите на изток. Североизточната граница на ареала му в Европа преминава през южната част на полуостров Ютландия, а на юг достига до южните части на Иберийския, Апенинския и Балканския полуостров. В България се среща в почти всички планински и гористи места в страната, с изключение на Странджа и Сакар. Отсъства от Тракийската низина, Добруджа и по-голямата част от Дунавската равнина. В планините обикновено достига до около 1600 m н. в., но е намиран и на 2350 m н. в. в Пирин.

Нощно активен вид, но при влажно и дъждовно време проявява и дневна активност. Дъждовникът е силно влаголюбив и е привързан към широколистните и особено към старите букови гори. Почти целия си живот прекарва на сушата, с изключение на ларвния стадий. Обикновено е активен от април до ноември, но при топло и дъждовно време може да бъде наблюдаван и през зимните месеци. Възрастните се хранят предимно с голи охлюви, дъждовни червеи и бавно подвижни членестоноги и други, а ларвите – с дребни ракообразни и насекоми. Оплождането при вида става на сушата през есента, като женската може да ражда няколко пъти в продължение на 2–3 години след това. Причината е, че сперматозоидите могат дълго време да запазват оплодителната си способност в яйцепроводите. Женските раждат напълно развити ларви, потапяйки се във водата. Метаморфозата обикновено настъпва след 2–3 месеца, но може да се проточи и над година в студени и сенчести водоеми.

Основната заплаха за дъждовника е изсичането на широколистните гори, както и предизвиканото от това засушаване. Видът е защитен с приложение III на ЗБР и на Бернската конвенция. Категоризиран е като LC (слабо засегнат) в червения списък на IUCN.

Алпийски тритон *Ichthyosaura alpestris* (Laurenti, 1768)

Общата дължина на тялото достига до около 12 cm, като женските са малко по-едри от мъжките. При мъжките гърбът обикновено е сиво-синкав, без или със слабо контрастни петна, а при женските – сиво-кафяв с мраморна шарка. Коремът е оранжев до яркочервен и за разлика от другите видове български тритони е без тъмни петна. През брачния период мъжките имат нисък, неназъбен гребен, който се слива назад с опашния плавник; по страните на тялото минава по една сребриста ивица, изпъстрена с тъмни петънца, а под нея има по една синкава ивица без петна. Женските са без гребен, но надлъжно по гърба и опашката често имат слабо контрастираща, тънка жълтокафеникава линия; по страните на тялото (на границата между страните и

корема) минава по една светлосива ивица, изпъстрена с тъмни петънца, но под нея няма синя ивица.

Ареалът на алпийския тритон обхваща Средна и част от Южна Европа: от северозападните континентални части до Карпатите на изток, на юг до северните части на Апенинския и планинските вериги на Балканския п-в, като се среща и на Пелопонес (изолирани популации има в северната част на Пиренейския и южната част на Апенинския п-в). В България алпийският тритон се смята за глациален реликт. Установен е само в някои планини: Западна и Средна Стара планина (изолирани находища), Рила, Западни Родопи, Осогово и Средна гора. Известните находища се намират между 900 и 2500 m н. в.

Алпийският тритон е активен от април–май до септември–октомври в зависимост от надморската височина и климатичните условия в конкретната година. Размножителният период на вида започва веднага след зимния сън и продължава около месец, след което повечето тритони напускат водата. Оплождането става във водата и се предшества от специфични брачни игри. Женската снася от няколко десетки до няколкостотин яйца, които залепва поединично по подводните растения. Метаморфозата завършва през втората половина на лятото или в началото на есента, след което младите напускат водата и следващите 1–2 години живеят на сушата (до настъпване на половата зрелост. Алпийският тритон се храни главно с дребни, водни и сухоземни безгръбначни животни (червеи, ракообразни, насекоми и др.). Видът е активен е предимно нощем, но по време на водната фаза проявява и дневна активност. Вероятно зимува на сушата.

Основните заплахи за съществуването му са засушаването, предизвикано от изсичането на широколистните гори, както и прякото унищожаване на размножителните водоеми (пресушаване на локви, мочури и др.) или зарибяването им с хищни риби. Видът попада в приложения II и III на ЗБР, както и в приложение III на Бернската конвенция. Алпийският тритон е в писан също така в Червената книга на България, като VU (уязвим) и в червения списък на IUCN, като LC (слабо засегнат).

Жълтокоремна бумка *Bombina variegata* (Linnaeus, 1758)

Жълтокоремната бумка е дребен вид жаба, който в България достига 5.5 cm дължина. Тялото е късо и набито, крайниците също са къси. Главата е по-широка, отколкото дълга, отсъстват паротидни жлези, тъпанчева мембрана и външни резонатори. Повърхността на гръбната страна на тялото е осеяна с равномерно разпръснати на малки групи брадавички, които през размножителния период са с черни бодилообразни връхчета при мъжките. Основният цвят на гръбната страна най-често е кафеникав, но може да варира от зеленикавокафяв и маслинозелен до почти черен, като често се наблюдават четири мръсножълти петна – две по-малки зад тилната част и две по-големи на гърба. Коремната страна е с яркочълт до яркооранжев основен цвят, по който се разполагат неравномерно сиво-черни петна. По основния фон има множество черни точки – пори на жлези. Жълтите петна от корема се сливат с тези от долната страна на крайниците и винаги върховете поне на няколко от пръстите са жълти. Плавателните ципи са добре развити. Мъжките имат вътрешен резонаторен мехур и издават характерни звуци, заради които жабата е получила името си.

Жълтокоремната бумка е разпространена предимно в Централна и Южна Европа. Ареалът ѝ се простира от Атлантическо крайбрежие до Карпатите на изток. На юг се среща до крайните североизточните части на Апенинския п-в и южните части на Балканския полуостров. В България се среща в голяма част от страната с изключение

на големите низини и равнини, където са установени само няколко изолирани находища. Не е намирана в близост до Черноморското крайбрежие (източната четвърт на страната). В планините обикновено достига до около 1500 m н. в.

Активността е предимно дневна и на смрачаване, но през размножителния период животните са активни и нощем. Годишната активност на вида продължава от март до октомври. Размножителният период може да трае от март до края на юли. Яйцата (от 50 до 200) се снасят на малки клуппени от по 20–30 бр., а могат да лежат и по няколко в малки групи, или поединично. Видът може да бъде наблюдаван във и в близост до водоеми от всякакъв тип: потоци, езера, разливи, реки, локви, язовири, коловози по черните пътища и други. В храната преобладават сухоземните безгръбначни, като основен компонент са твърдокрилите насекоми. При опасност бумката често заема предупредителна поза с извиване на гръбнака и крайниците (т.нар. бумков рефлекс) и така показва ярката окраска от долната страна на тялото. При улавяне отделя бял секрет, който силно дразни очите и лигавиците на носа и гърлото.

Основната заплаха за бумката е засушаването, предизвикано от човешка дейност – изсичането на широколистните гори и прякото намаляване на речния отток при строежа на мини ВЕЦ. Видът попада в приложения II и III на ЗБР, в приложенията II и IV на Директива 92/43 ЕИО, в приложение II на Бернската конвенция, както и в червения списък на IUCN, като LC (слабо засегнат).

Кафява крастава жаба *Bufo bufo* (Linnaeus, 1758)

Кафявата крастава жаба е най-едрият европейски представител на разред Безопашати земноводни. Женските са значително по-едри от мъжките, като най-едрият измерен екземпляр от България е с дължина 15.2 cm. Тялото е масивно, окръглено и набито. Крайниците са сравнително къси и масивни. Ирисът на очите медно- до златисточервен, а зеницата е хоризонтално-елиптична. Паротидните (отровните) жлези са големи, ясно видими и са раздалечени при задните си краища. Тъпанчевата мембрана е добре различима, а ставните брадавици по пръстите са чифтни. Кожата е суха и е покрита с множество брадавици. Основният тон на гръбната страна е в различни нюанси на кафявото и сивото, като често се наблюдават неравномерно разпръснати ръждиви до червеникави петънца. Гушата и коремът са мръснобели или сивожълти, и често са мраморирани с тъмни петна. Мъжките нямат резонатори, поради което издаваните звуци са глухи и не винаги се чуват добре. При уплаха или например улавяне с ръка животните отделят белезникав отровен секрет, който силно дразни открити ранички, очи и лигавици.

Кафявата крастава жаба е разпространена в почти цяла Европа, като липсва само в югозападните части на континента. В източните части на Скандинавския п-в ареалът ѝ минава на север от полярния кръг. Извън Европа на изток достига до езерото Байкал, среща и в северните части на Мала Азия. У нас видът е разпространен на територията на цялата страна, като в планините обикновено достига до около 1500 m н. в., но е намиран и по-високо (до 2000 m н. в. в Беласица).

Кафявата крастава жаба е активна на свечеряване и нощем, но не рядко може да бъде наблюдавана и през деня. Предпочитаните от нея местообитания са влажните широколистни гори, но животните могат да бъдат открити и в редица други местообитания: скалисти клисури, културни площи, паркове и градини, населени места и др. Водоемите, използвани за снасяне на дългите шнурове с яйца, са от най-разнообразен тип: блата, езера, мочури, канали, по-бавни участъци на потоци и реки и други. Характерни са масовите пролетни миграции от сухоземните местообитания към

местата за размножаване. Ларвите са дребни, с черно оцветяване и в местата на излюпването си образуват характерни масови струпвания с дължина от десетки метри. Възрастните се задържат във водата само през размножителния период, а метаморфозата на ларвите продължава от юли до ноември. Храни се с насекоми, многоножки, паякообразни, червеи, охлюви, както и дребни гръбначни – слепози, змии, мишевидни гризачи и земеровки. Зимува на сушата, обикновено не далеч от водоемите, в които се размножава.

Основната заплаха за вида е изсичането на широколистните гори, както и предизвиканото от това засушаване. Заплахи са също и пътният трафик и умишленото убиване от хора. Видът е защитен с приложение III на ЗБР и на Бернската конвенция. Категоризиран е като LC (слабо засегнат) в червения списък на IUCN.

Дървесница *Hyla arborea* (Linnaeus, 1758)

Дървесницата е дребен вид жаба, достигаща максимални размери за нашата страна от 5.2 cm. Тялото е леко набито, а крайниците са дълги и стройни. Основният цвят на гръбната страна е в повечето случаи тревистозелен, но се срещат и екземпляри, оцветени в различни нюанси на кафявото и сивото, както и много рядко в светлосиньо. Характерна е надлъжната тъмна линия, започваща от носните отвори и достигаща задната част на тялото и бедрото. Линията минава странично по туловището и разделя гръбната, зелено оцветена половина на тялото от беззникавобялата до жълтеникава коремна страна. Мъжките имат нечифтен резонаторен мехур, поради който гушата им изглежда по-тъмна и набраздена от гънки. Една от най-типичните черти за рода, респ. вида са разширените в прикрепителни дискове (вендузи) краища на пръстите. Силните звуци, издавани от мъжките по време на размножителния период, могат да бъдат чути на голямо разстояние.

Разпространена е в Северозападна Африка, Западна, Централна, Средна и Южна Европа, Северна Турция, на югоизток – до Централен Иран. Североизточната граница на ареала в Европа преминава през Южна Дания–Южна Швеция–Южна Литва–Южен Беларус–до устието на р. Кума в Каспийско море. Среща се на Корсика, Сардиния, Крит, п-ов Крим и в Кавказките земи. В България дървесницата е разпространена повсеместно от морското ниво до около 1200–1300 m н. в. Най-високо видът е регистриран в Рила – 2300 m н. в., а на височина малко над 2000 m е намиран и в Пирин.

Дървесниците живеят най-често в близост до водоеми от различен тип: реки, канали, разливи, язовири, блата, изкуствени езера и други. Животните са активни предимно привечер и нощем, по-рядко през деня. Благодарение на наличието на вендузи на пръстите видът се катери много добре и прекарва голяма част от живота си по дървета и храсти. Дървесните жаби търсят водата по правило предимно през брачния период, който у нас протича най-често от края на март, началото на април – до юни. Мъжките пеят денонощно и издават силен звук, благодарение на големия си гърлен резонатор. За този вид е характерно, че мъжките пеят и през целия активен сезон. Яйцата се снасят в клумпени, които са видимо по-малки от тези на същинските водни жаби и лесно отличими от тях. Броят на яйцата в прегледаните клумпени в България варира между 20 и 60. Ларвите имат характерно висок плавник и достигат до 5 cm дължина. В зависимост от местоположението на находището метаморфозата в България може да протече в периода от юни до септември. Презимуването става главно на сушата, по-рядко във водата. Храни се с различни насекоми и други безгръбначни, като дребни твърдокрили или гъсениците и паяците.

Видът попада в приложения II и III на ЗБР, в приложение IV на Директива 92/43 ЕИО, в приложение II на Бернската конвенция. Категоризиран е като LC (слабо засегнат) в червения списък на IUCN.

Планинска жаба *Rana temporaria* Linnaeus, 1758

Средно голям вид, който същевременно е и най-едрият от т.нар. кафяви водни жаби в България. Тялото е по-набито от това на горската дългокрака жаба и крайниците са по-къси от тези при другите два вида кафяви водни жаби в страната. Гръбната страна е относително гладка, на места с малки закръглени брадавици. Основният цвят на гърба може да се променя от червеникавокафяв през сивокафяв, тъмнокафяв, сив, масленозеленикав. Наблюдават се както почти едноцветни животни, така и изпъстрени с множество тъмни петна. V-образното петно на раменете е винаги добре изразено, както и тъмното, слепоочно петно. По време на брачния период долните части на краката стават наситенооранжеви, а гушата – тъмна. При мъжките последната се оцветява в светлосиньо, а гръбната страна е със сивкав оттенък. Гръбната страна при повечето женски тогава е червенокафява до керемиденочервена. Плавателните ципи са относително добре развити, а квакането на мъжките, които имат вътрешни резонатори, не е особено силно.

Европа, като северната граница на ареала му почти съвпада с тази на континента. На юг достига до северните части на Пиренейския и Апенинскиия п-в, централните части на Балканския п-в. На изток от Урал видът се среща само в районите на реките Об и Иртиш. В България планинската жаба е разпространена в планинските райони на страната. Най-често обитава пояса от 800 до 2000 m н. в., но е установена и на 2500 m н. в., а най-ниското известно находище за България е с надморска височина от 260 m н. в.

Среща се както в средния и висок горски пояс, така и по откритите билни ливади на планините. Като места за снасяне служат високопланински езера, мочури, блата, разливи, локви и други. Характерни са миграциите към водоемите за размножаване, както и големите струпвания на животни в тях. Възрастните животни напускат водата след периода за чифтосване, но обикновено се държат близо до водоемите. Размножаването започва в зависимост от районите, в които живеят отделните популации – от края на януари/началото на февруари, до юни. Яйцата се снасят на големи клупени, които по-късно се разстилат по повърхността и образуват характерни „килими“ от хайвер. Животните презимуват най-често във водата, като в много случаи образуват големи струпвания на дъното на водоемите. Не винаги обаче зимуват във водоема, в който се размножават. Видът се хранени с предимно на сушата, основно с насекоми.

Видът е защитен с приложения II и IV на ЗБР, в приложение V на Директива 92/43 ЕИО, в приложение III на Бернската конвенция, както и в червения списък на IUCN, като LC (слабо засегнат).

Обикновена блатна костенурка *Emys orbicularis* (Linnaeus, 1758)

Обикновената блатна костенурка е дребен до средно голям вид (в България достигат големина от 15–20 cm). Формата на корубата при възрастните животни е издължено-овална, докато при съвсем младите тя е почти кръгла. Корубата не е подчертано купулообразна като при сухоземните видове, а с доста по-плосък,

хидродинамичен профил. Характерни са меките връзки по пластрона и моста, което придава известна степен на гъвкавост на корубата. Оцветяването и шарката на панцера варират, като основният тон може да премине от тъмноаслинозелен до почти черен. Елементите на шарката са жълтеникави точки, чертички, които обикновено излизат лъчеобразно от централните на щитчетата към периферията. Срещат се и напълно тъмни индивиди – без каквито и да било шарки. По главата, крайниците, шията и опашката също има светли точки и петна, контрастиращи с тъмния основен цвят на кожата. Главата е широка, със затъпена муцуна. Пръстите на предните и задните крайници са снабдени с относително дълги нокти, налични са и плавателни ципи между тях. Половете се различават добре по няколко външни белега: ирисът при мъжките е тъмнооранжев до червенокафяв, а при женските лимоненожълт до бледооранжев; опашката на мъжките е видимо по-дълга и дебела в основата си; пластронът при женските е равен до леко издут, докато при мъжките е леко до явно вдлъбнат в задната си трета.

Видът е разпространен спорадично в Западна, Средна и Южна Европа. В Северна Африка съществуват реликтни находища в северозападните части на континента. В североизточните и източните части на Европа видът достига до Бяло море, а на изток достига до басейна на Аралско море. Среща се още в Мала Азия и района на Кавказ и южната брегова зона на Каспийско море. В България обикновената блатна костенурка е разпространена практически в цялата страна, като липсва само в средно- и високопланинските части на планините. Среща се от морското ниво до 1100 m н. в.

Обикновената блатна костенурка е дневноактивен вид. Животното предпочита богати на растителност участъци от водоемите с наличие на тинесто дъно. Може да бъде наблюдаван във водоеми от почти всякакъв тип: реки, канали, езера, язовири, рибарници, потоци, разливни зони, блата, бракични води и лимани по морския бряг и други. Удивителна е поносимостта на животното към висока степен на замърсяване на обитаваните водоеми. Костенурката не е толкова тясно привързана към водата и може да бъде наблюдавана на много големи разстояния от наличните в даден район водоеми. Това помага на животното активно да търси нови възможности за разселване или оцеляване при продължителни периоди на засушаване. През топлите месеци снася по един или два пъти по 4–10 яйца, които заравя в дупки в почвата. Малките се излюпват след около 65–100 дни. Храни се предимно с водни насекоми, ракообразни, мекотели, ларви на жаби и риби (предимно наранени и болни). Често са наблюдавани да консумират и мърша. Храненето става предимно във водата, но животните могат да ловят плячка и на сушата. Рядко храната съдържа и растителни компоненти. Зимният сън приключва обикновено през март.

Видът е защитен с приложения II и III на ЗБР, в приложения II и IV на Директива 92/43 ЕИО, в приложение II на Бернската конвенция, както и в червения списък на IUCN, като NT (почти застрашен).

Шипоопашката сухоземна костенурка *Testudo hermanni* (Gmelin, 1789)

Най-големите измерени екземпляри от този вид произхождат от територията на България – от 31 cm до 35.7 cm. През последните десетилетия подобни размери са изключително редки, дори за многочислените и добре запазени популации. Формата на корубата е типична за сухоземните костенурки – куполообразна. Сигурни белези за определяне на вида са тясната редица от централни рогови щитчета (надлъжно по средата на корубата), при която 2-ро, 3-то и 4-то щитче винаги са по-тесни от 5-то, както и добре оформеният рогов шип на опашката. Шипът по форма и големина е

много по-голям и добре развит при мъжките. Друг белег, служещ за различаване на половете, е добре изразеното вдлъбване на пластрона при половозрелите мъжки в задната му част, което му помага да е по-стабилен при копулацията. При женските коремната част от корубата е изцяло равна. Шарката и оцветяването на корубата варират. Основният цвят на корубата е жълтеникав, като може да има кафеникав оттенък. Тъмните петна (тъмнокафяви до черни) по страничните щитчета са триъгълни – по диагонала на щитчето, а тези върху централните щитчета са надлъжни. Пластронът няма подвижни части, а основният му цвят е идентичен с този на карапакса. Главата може напълно да се прибира в корубата. Кожата е жълтеникава като може да е с кафеникав или зеленикав оттенък. Предните крайници са видимо сплеснати в долната си част, а задните – колонообразни.

Ареалът се простира основно в Южна Европа, от североизточните части на Пиренейския п-в, През Апенинския по Балканския п-в. Северно от Дунав се среща само в прохода Железни врата. Среща се и по редица от големите средиземноморски острови: Балеарски, Сардиния, Корсика, Сицилия, Малта. У нас шипоопашатата костенурка е разпространена в голяма част от територията на страната, като липсва във високите части на планините и на много места в Дунавската равнина. В най-западните и централни територии на България днес разпространението ѝ е спорадично, а популациите са малочислени. Видът е намиран от морския бряг до 1400–1450 m н. в.

Видът е дневноактивен. Предпочитаните местообитания са хълмистите части на предпланините в пояса до 500–600 m н. в., като животните могат да бъдат наблюдавани в различно структурирани техни части: открити поляни, покрайнини на гори, каменисти ждрела с храстова растителност, разредени широколистни гори, дерета и др., като нерядко навлизат и в различен тип културни площи: лозя, ниви, градини и други. Размножителният период трае от средата на април до края на май, а в отделни случаи и по-дълго. Летните и есенните копулации също не са изключение. Женските могат да отлагат от 2 до 3 люпила на година. Яйцата са с продълговата форма и броят им варира най-често от 3 до 5, в отделни случаи до 8. Излюпването на малките става в края на август – началото на октомври. Презимуването става в самостоятелно изкопани в земята дупки (предимно на склонове с южно изложение), достигащи дълбочина от 30 до 90 cm, както и в такива от други животни. Шипоопашатите костенурки са много добри катерачи, умеят добре да плуват и са изключително устойчиви дори към сериозни наранявания. Храната се състои предимно от треви и плодове, но се наблюдава и приемане с останалата част от храната на безгръбначни, а в отделни случаи и на екскременти и дори мърша.

Заплаха за вида е близостта до човешкото присъствие и потенциалната опасност от пожари, причинени умишлено от хора. На много места в България са обект на убиване с цел изяждане. Това е продиктувано основно от множество суеверия свързани с измислените „лечебни“ свойства на кръвта и месото на костенурката. Видът е строго защитен с приложения II и III на ЗБР, приложения II и IV на Директива 92/43 ЕИО, в приложение II на Бернската конвенция и приложение II на СИТЕС. Видът също така попада и в Червената книга на България със статут EN (застрашен), както и в червения списък на IUCN, като VU (уязвим).

Слепок (крехар) *Anguis fragilis* Linnaeus, 1758

Слепокът (наричан още крехар) е гущер, характерен с липсата на видими крайници и добре развити клепачи. Общата дължина на тялото може да достигне до 65 cm. Опашката е със затъпен край и е до два, два и половина пъти по-дълга от тялото.

Откъсването на опашката при натиск (автотомия) е често срещана защитна реакция при този вид. Опашката регенерира много бавно и не достига предишната си дължина. Възрастните мъжки са оцветени в една тоналност – бежово до светлокафяво. Може да имат по-тъмни петънца по гърба. Женските, както и неполово зрелите млади екземпляри имат две тъмни странични ивици (темпорални), които много често преминават в тъмно оцветена коремна страна. По средата на гърба има тънка линия (окципитална). Някои екземпляри може да имат няколко по-бледи паралелни надлъжни линии. Младите са светли, с бронзов оттенък и с тъмни, контрастни, почти черни окципитална и темпорална ивици.

Видът се среща основно в Западна и Централна Европа от северните части на Пиренейския п-в на юг, до южните части на Скандинавския п-в на север. На запад ареалът на вида минава северно от Алпите и се спуска по адриатическата дъга на югоизток до централните планински райони на Балканския п-в. У нас той се среща основно в югозападната част на страната, като Витоша очертава северната му граница.

Слепокът е привързан към влажни места и се среща особено често в широколистни и смесени гори, но също и по субалпийските ливади. Много голяма част от живота си прекарва под камъни и в различни почвени кухини. Обикновено се рови в шумата или в гъсти треви в търсене на подходяща храна. Храни се предимно с дъждовни червеи, голи охлюви, ларви на насекоми, по-рядко с други, най-вече бавноподвижни безгръбначни животни. Обикновено през горещите часове на деня е неактивен. Студоиздръжлив е и е активен дори и при температура около 12°C. През размножителния период мъжките активно преследват женските в опита си да ги задържат и копулират, като самият акт продължава понякога няколко часа. Яйцеживороден вид. Ражда около 10 малки, като според надморската височина периодът на раждане е разтеглен от края на юли до началото на септември. При раждането си малките са обвити от тънка прозрачна ципа, която бързо пробиват. При улавяне видът се стяга и завива, и при опит слепокът да бъде разтегнат опашката му може да се скъса. Кротко животно е и в много редки случаи при улавяне се опитва да хапе.

Основна заплаха за този вид е изсичането на широколистните гори. Заплаха също е и умишленото убиване от хора. Видът е защитен с приложение III на ЗБР и на Бернската конвенция.

Късокрак гущер *Ablepharus kitaibelii* (Bibron & Bory de Saint-Vincent, 1833)

Дребен вид гущер. Общата дължина на тялото заедно с опашката ок. 12 cm. Крайниците на гущера са къси, откъдето идва и името на животното. Често при движение прибира крайниците си до тялото и се движи, извивайки се змиевидно. Клепачите са сраснали с прозрачна ципа. Цветът на гръбната страна е кафеникав, а при някои екземпляри се наблюдава зеленикав или червеникав оттенък. Повечето индивиди имат на гръбната страна надлъжно от две до четири тъмни, пунктирани линии. Оцветяването на коремната страна е белезникаво-сивкаво, при някои има оранжев оттенък. От двете страни на тялото надлъжно минават две тъмнокафяви, широки линии, които започват след носния отвор и преминават през цялото тяло. Под тези линии може да минава втора такава на главата, която преминава през супралабиалите и подочното щитче.

В Европа е разпространен в централните и източните части на Балканския полуостров, на север до Карпатите и спорадично в Панонската равнина. На юг достига до южните предели на полуострова, редица Йонийски и Егейски острови. Среща се и в Централна и Западна Мала Азия. В България късокракият гушер се среща спорадично в цялата страна до около 1200–1300 m н. в., като е сравнително рядък в Дунавската равнина и Тракийската низина. В Северна България е запазен в реликтни, разпокъсани популации в малки по площ, запазени дъбови гори или техните покрайнини. Отсъства в ниските равнинни и обезлесени терени, както и в обширни райони в югозападните части на страната.

Приземен и дневноактивен вид. Обитава предимно разредени дъбови и дъбово-габъррови гори и тревистите полянки покрай тях в ниско и средно планинските райони на страната. При опасност се скрива в опадалата шума и тревата. Най-ранна активност е наблюдавана през средата на февруари при дневна температура около 12°C. Най-активен е през пролетта, когато се размножава, докато през летните месеци активността му е бимодална и спада значително. Гушерът се храни основно с дребни насекоми, но в храната му присъстват също и паякообразни, и дори понякога многоножки. Прави впечатление от малкото изследван материал досега, че от насекомите преобладават цикадите. Снася 2–5 яйца, най-често четири. Излюпените малки са с червеникави опашки, като през следващите седмици яркостта им се засилва.

Като заплахи могат да се посочат пожарите и обезлесяването, водещо до засушаване на микроместообитанията, особено добре изразено в карстовите терени, където основно се среща видът. Късокракият гушер е включен в приложение III на ЗБР, приложение IV на Директива 92/43 ЕИО и в приложение II на Бернската конвенция. Включен е и в червения списък на IUCN, като LC (слабо засегнат).

Ливаден гушер *Lacerta agilis* Linnaeus, 1758

Средно голям вид гушер (тялото достига до 8–9 cm.). В България се срещат два подвида – *L. a. bosnica* и *L. a. chersonensis*. Интензитетът и оцветяването при мъжките сепроменя сезонно: рано напролет след събуждането им от зимен сън преобладават кафявите тонове в оцветяването им, а с напредването на пролетта придобиват тревистозелен цвят, като при *L. a. bosnica* това е само по страните. През лятото и есента зелените тонове намаляват рязко за сметка на кафявите. Женските са кафеникави. Централната гръбна (окципитална) линия при подвида *L. a. bosnica* по-често е цяла или слабо наделена; надвеждните (супрацилиарни) линии са насечени на отделни петна; надвеждните (супрацилиарни) ивици са по-светли; горната страна на главата (пилеусът) и гръбът са кафяви целогодишно. Коремната страна бледозеленикава, понякога с жълтеникав оттенък, с множество черни петънца. При женските коремната страна варира от жълто до бежовокремаво, без или със съвсем малко на брой черни петънца.

Широко разпространен вид в Европа (на юг до Пиренеите, Алпите, планините в южната и средната част на Балканския п-в, Черноморието, Кавказ, северозападната част на Мала Азия; на север до Британия и южните части на Скандинавския п-в). В Азия на изток достига до езерото Байкал. *L. a. bosnica* се среща само в планинските райони на Балканския п-в. Разпространението на вида у нас е силно фрагментирано, като подвида *L. a. bosnica* обитава планинските райони в Западна, Централна, Югозападна и Южна България между 850 m н.в. и 2800 m н.в.

Видът е дневноактивен и се характеризира с подчертано бимодална активност – през летния сезон (през горещите обедни и следобедни часове) не е активен. За укрития използва най-често дупки на гризачи или такива, които копае сам, като често те са с по

два изхода. Храни се предимно с твърдокрили насекоми, но нерядко и с други безгръбначни животни като паяци например. Оплождането, в зависимост от надморската височина и особеностите на годината, е от края на април до средата на юни. Яйцата се снасят от началото на юни до средата на август. Броят на яйцата варира между 4 и 12 (най-често 6–8) и зависи от размера, възрастта и моментното състояние на женските, като по-едрите женски по принцип снасят повече яйца. Инкубационният период е около 55–65 дни. Новоизлюпените са с обща дължина около 30 mm, като тези при *L. a. bosnica* могат при излюпването си да имат дължина до 58 mm. Ливадният гушер е и най-високо срещащото се яйцеснасящо влечуго у нас.

На места в страната, изолирани популации на вида са застрашени от разрушаването на местообитанията им, поради разрастването на селищата, индустриалните зони, пътното строителство и др. Видът е включен в приложение IV на Директива 92/43 ЕИО и в приложение II на Бернската конвенция.

Живороден гушер *Zootoca vivipara* (Lichtenstein, 1823)

Общата дължина на тялото (с опашката) достига до 15–16 cm, като женските са по-едри от мъжките. Гръбната страна е кафява и при двата пола, с ясно видими надлъжни линии и ивици. Централната гръбна линия (окципиталната) е тясна и по-често непрекъснатата, като от двете ѝ страни може да има бледожълти петънца. Отстрани на нея париеталните ивици са без или с дребни черни петънца. Коремната страна при мъжките е жълта до оранжева, с множество черни петънца, а при женските – бледожълта, бежова или бледооранжева, без (или с много слабо изразено) напетняване. Гушата е бяла и при двата пола. Новородените са тъмнокафяви или бронзовокафеникави с ясен металически оттенък (до почти черни), с неясни елементи на шарката.

Живородният гушер е видът с най-обширен ареал сред установените у нас земноводни и влечуги. Среща се от Кантабрийските планини и Ирландия на запад, до островите Сахалин и Хокайдо на изток, на север до Северния ледовит океан и Баренцово море, на юг до северните части на Апенинския полуостров и централните части на Балканския полуостров. Популациите, живеещи у нас могат да бъдат отнесени условно към номинатния подвид (*Z. vivipara vivipara*), разпространен основно в Северозападна и отчасти в Централна Европа с проникване в планинските райони на Балканския п-в. В България е установен само във високите планини – Рила, Пирин, Западна и Средна Стара планина, Западни Родопи, Витоша и Осогово. Намиран е от 1200 до 2900 m н. в.

Приземен вид, който при опасност се крие сред растителността, като често търси спасение и във водата (в редки случаи се изкачва до около метър височина върху ниски дървета ихрасти). Активен е от края на април до началото на октомври. През летните горещини някои популации, обитаващи по-сухитеритории, мигрират към места в близост до водоеми или навлизат в горски масиви. Според надморската височина е активен от края на март–април (1500–1800 m н.в.), април (1800–2000 m н.в.) или първите дни на май (над 2000 m н.в.). Хранисе с дребни безгръбначни животни, като мравки, дребни бръмбари и гъсеници. В храната още присъстват мухи, паяци, сенокосци, цикади и други. През юли или август женската сражда от 2 до 12 малки, но най-често около 6; малките са много дребни с обща дължина около 2 cm.

Голяма част от обитаваните от живородния гушер територии са включени в национални паркове и резервати. Видът е защитен с приложение III на ЗБР и на

Бернската конвенция. Включен е и в червения списък на IUCN, като LC (слабо засегнат).

Смок мишкар *Zamenis longissimus* (Laurenti, 1768)

Смокът мишкар е средноголям до едър вид змия, който в другите части на ареала си може да достигне размери над 2 m, но в нашата страна максималната измерена дължина на животното е 180 cm. Тялото е по-тънко от това на останалите видове, достигащи подобни размери, но е силно и мускулесто. Главата е дълга и тясна, много слабо разграничена от тялото. Гръбните люспи са гладки и блестящи. Обикновено мъжките екземпляри стават по-едри от женските. Основното гръбно оцветяване на тялото на този вид е изключително разнообразно: кафеникаво, маслинозелено, графитеносиво до почти черно и т.н. Типичен елемент на окраската са многобройните светли щрихи по гръбните люспи, като при някои индивиди те може да са по-слабо изразени. Горната част на главата е оцветена като гръбната страна, а в тилната ѝ област често се наблюдава по едно светло (светложълто до белезникаво) петно от всяка страна. От носните отвори, през окото и до задния край на устата преминава тъмна ивица, а често от долния край на окото до горната устна се спуска вертикална, тъмна линия. Коремната страна е най-често едноцветна в белезникаво до светложълто. Срещат се частични, както и пълни меланисти. Окраската на младите животни се различава от тази на възрастните, има много ясно жълто петно по „ушите“.

Видът се среща от североизточните части на Пиренейския п-в и южните на Западна Европа, през Средна Европа до Карпатите и изолирани находища източно от тях, на юг до централните части на Апенинския и южните части на Балканския п-в. Среща се и в северните части на Мала Азия и района на Кавказ. В България видът е широко разпространен, като най-често се среща в зоната до 1500–1600 m н. в.

Смокът мишкар проявява предпочитание към влажните широколистни, респ. смесени гори, като особено често се среща в просветлените им, разредени участъци. Заселва още ливади, както и богати на храстова растителност райони. Не избягва и селища и често може да бъде открит в различни градини, лозя, селскостопански площи и постройки и други. Видът е изразено дневно активен. Периодът на чифтосване трае от май до втората половина на юни. Животните са изключително добри катерачи и копулацията може да се проведе, както на земята, така и в клоните на дърветата. От края на юни до края на юли става отлагането на 2–10, най-често 4–8 яйца. Женската снася най-често под корени на дървета, паднали стволоче или дупки в дърветата, където има нужната за развитието им влага и температура. Малките се излюпват от края на август до края на септември. Периодът на зимуване трае от края на октомври до края на март–средата на април. Змията е отличен катерач и често ловува птици по дърветата. Храни се предимно гризачи, земеровки, птици и яйцата им, и в по-редки случаи гущери. При опасност смокът мишкар заема отбранителна поза и се защитава, като хапе.

Основните заплахи за смока мишкар са няколко: пряко избиване от хората поради страх и непознаване, незаконното изсичане на широколистни гори, пожарите и на определени места пътният трафик. Видът е включен в приложение II на ЗБР, в приложение IV на Директива 92/43 ЕИО и в приложение II на Бернската конвенция.

Медянка *Coronella austriaca* Laurenti, 1768

Дребен до средно голям вид змия, който в България достига до 80 cm. Главата е с издължена, овална форма и слабо разграничена от тялото. Опашката е сравнително къса. Гръбната страна е доста променлива по отношение на оцветяването си и може да бъде сива, сивокафява или ръждивочервеникава. Върху основния фон се наблюдават два надлъжни реда от тъмни петна, които често могат да се сливат в ивици. Отстрани има по-тъмни, нерегулярно пръснати точки и черти. Главата е покрита с големи щитчета, а люспите по тялото са гладки и блестящи. Коремната страна може да бъде сива, червеникава, кафеникава, жълтеникава, или почтичерна с тъмно напетняване и ясно иризираща. Женските са по-едри от мъжките и с относително по-къси опашки.

Видът е широко разпространен в Европа – на север до южните части на Скандинавския п-в, на юг централните южни части на Пиренейския п-в и южните части на Апенинския и Балканския п-в, на изток достига до Урал. Среща се и в северните части на Мала Азия и района на Кавказ и Елбрус. У нас се среща в почти всички части от страната – на много места със силно разпръснати, единични находища. Липсва в големи дялове от низинните територии на България, характерни с интензивната си селскостопанска дейност. Вертикалното разпространение се простира от морския бряг до 1600 m н. в, при някои изключения и на по-високо.

Медянката е дневноактивен вид. Периодът на чифтосване протича в различните райони от края на април до началото на юни. В края на лятото и началото на есента женските раждат 4–8 (по изключение до 15) малки. Понякога протича и късно, второ чифтосва не през август или началото на септември. Половата зрялост настъпва на четвъртата година. Годишната активност трае от март–април до средата–края на октомври. Храната се състои предимно от гущери – на места главно слепоци, но ловуват и змии (наблюдава се и канибализъм), дребни бозайници и птици. В много райони видът обитава едни и същи местообитания с усойницата и поради близката им големина двата вида често биват бъркани.

Като евентуални заплахи за вида могат да се посочат унищожаването на местообитанията (сечи), пожарите и прякото избиване поради страх от страна на човека. Видът е включен в приложение III на ЗБР, в приложение IV на Директива 92/43 ЕИО и в приложение II на Бернската конвенция.

Пепелянка *Vipera ammodytes* (Linnaeus, 1758)

Общата дължина на тялото у нас достига до 83–87 cm. Новородените са с дължина 15–23 cm и по окраска приличат навъзрастните. Главата е триъгълна, ясно разграничена от тялото, покрита отгоре с люспи, подобни на гръбните. На върха на муцуната има малко рогче, покрито с люспи (понякога, вследствие на нараняване на животното, то може да липсва). Горната страна на тялото е светлосива или сивокафеникава с тъмна зигзагообразна ивица. Ивицата най-често е цяла, в редки случаи нахъсана на отделни петна. Мъжките са с по-контрастна окраска, горната страна на тялото им е по-често сивкава, а по ръбовете на зигзагообразната им ивица има черен кант, особено по изпъкналите ъгли. При женските контрастът отсъства или е слабо изразен и основният тон на тялото е кафеникав до червеникаво-кафеникав. Коремът е сивкав с кремав оттенък, с тъмни петънца. В България се срещат два подвида. При номинатния *V. a. ammodytes* краят на опашката отдолу е червеникав или бледооранжев, а при *V. a. montandoni* краят на опашката отдолу е зелен или жълто-зеленикав.

Ареалът на вида се простира от източните склонове на Алпите, през целия Балкански п-в, Югозападните Карпати, островите от Йонийско и Егейско море, през Северна Мала Азия до района на Закавказието. У нас се среща в цялата страна, като номинатният подвид обитава Северозападна България и северните райони на Крайщето, а *V. a. montandoni* – останалата част от страната.

Дневен вид, като в летните горещини понякога е активен и нощем. Храни се с мишевидни гризачи и други дребни бозайници, гущери (включително слепоци), по-рядко змии, приземно гнездящи птици и малките им, известни са и случаи на канибализъм. Младите понякога ядат сколопендри. Ловува най-често на повърхността и по-рядко в дупки на гризачи. Копулацията е през май–юни. Малките (4–12, а за други държави има съобщения за до 20) се раждат от началото на юли до средата на октомври, но най-често през втората половина на август и началото на септември. Пепелянките обикновено зимуват по много заедно, рядко поединично или на малки групи. Пепелянката е отровен вид змия, но ухапването и много рядко може да доведе до смъртен изход. Нужно е обаче при ухапване от змията бързо да се отиде до болница, където да бъде инжектиран серум против отровата.

Основните заплахи за пепелянката изглежда са прякото ѝ избиване от хората (породено от традиционния страх от змиите), събирането на змии от любители тераристи, както и пожарите. Видът е включен в приложение IV на ЗБР, в приложение IV на Директива 92/43 ЕИО и в приложение II на Бернската конвенция.

Усойница *Vipera berus* (Linnaeus, 1758)

Този вид достига у нас размери до 80 см. Мъжките обикновено са малко по-дребни и са с по-контрастна окраска. Оцветяването и шарките при младите животни са сходни с тези при възрастните екземпляри. Тялото е сравнително късо и по-набито от това при представителите на смоците, като опашката, сравнена с общия размер, също е доста къса. Главата е овално-издължена, с триъгълна форма, но не толкова ясно изразена като при пепелянката и не се отделя толкова видимо от тялото като при нея. Олюспяването в предната част главата обикновено се състои от добре оформени щитчета, челно (фронтално), теменни (париетални) и други. Върху основния, фонов цвят на гръбната страна преминава тъмна зигзагообразна шарка с остър кант, която може да има от 50 до 95 извивки по дължината си. Върху главата има характерна тъмна шарка с формата на V- или X-образен знак. Коремната страна е сивокафеникава, сива или черна, с множество малки, светли петна. Гушата е в оранжев нюанс, с редица по-светли и по-тъмни петна при женските и най-често тъмна до черна при мъжките. Фоновия цвят на тялото (гръбната страна) при женските е кафеникав до червеникаво-кафеникав, докато при мъжките е предимно в сивата гама, като през размножителния период може да стане почти сребристобял. Нерядко се срещат и т.нар. меланисти – напълно или почти напълно черни животни, каквито се наблюдават във всички части от огромния ареал на вида.

Видът има огромен ареал, който се простира от Западна Европа и о-в Британия до островите Сахалин и Хокайдо в Тихия океан – цяла Палеарктика, на север особено в Европа разпространението му съвпада с границите на континента, на юг обитава почти изключително високите части на планините и достига до Алпите и централните части на Балканския п-в, на изток южна граница е лесостепната зона. Подвидът *V. b. bosniensis* се среща основно в планините на Балканския п-в, както и в малък брой изолирани находища в южната част на Панонската равнина. В България усойницата

населява предимно средновисоките и високите планински масиви и във височинното си разпространение достига 2700 m н.в. под връх Мусала.

Усойницата е предимно дневноактивен вид. Активността през годината трае в зависимост от местоположението на находищата и климатичните условия на конкретната година от април до третата декада на октомври. Първи напускат зимовищата мъжките, а до 1–2 седмици след тях – женските и младите. Размножаването в България не е добре проучено, но чифтосването обикновено е в периода май–юни. Малките се раждат напълно развити в прозрачни ципи – обикновено от втората част на август и до края на септември. Женските индивиди раждат 4–8 малки (рядко 12). Презимуването става в дупки и цепки под земята, в каменни купчинии струпвания, в основата на коренища и други. В зависимост от даденостите на терена животните могат да презимуват поединично или на по-малки, или по-големи групи, до 300–800 екземпляра. Храната на вида състои от гущери, жаби, дребни бозайници, а рядко и дребни птици.

Както и при пепелянката, основните заплахи за усойницата са прякото ѝ избиване от хората (породено от традиционния страх от змиите), събирането на змии от любители тераристи, както и пожарите. Видът е включен в приложение III на Бернската конвенция.

Тази публикация е направена с подкрепата на Европейския съюз, чрез Програма Интеррег – ИПП за трансгранично сътрудничество България – БЮР Македония, ССИ No 2014TC16I5CB006. Съдържанието на публикацията е отговорност единствено на Община Кюстендил и по никакъв начин не трябва да се възприема като израз на становището на Европейския съюз или на Управляващия орган на Програмата.